

ЕЗΙΚΟΖΗΛΗΕ

LINGUISTICS

КУЛЬТУРА МОВИ ВИКЛАДАЧА В СУЧАСНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ МАЙСТЕРНОСТІ: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Оксана НАЗАРЕНКО

Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна

Email: nazoks13@gmail.com

TEACHER'S LANGUAGE CULTURE IN MODERN PEDAGOGICAL MASTERY: A SOCIOLINGUISTIC ASPECT

Oksana NAZARENKO

National University "Odesa Law Academy", Odesa, Ukraine

Email: nazoks13@gmail.com

ABSTRACT: This article examines the teacher's language culture in professional communication within the framework of modern pedagogical mastery, employing a sociolinguistic experiment and a questionnaire. The definitions of the concepts of communicative competence, language competence, and language personality are provided in detail. The main features of the teacher's language culture are considered, namely: correctness, accuracy, meaningfulness, logic, richness, relevance, and expressiveness. The most typical language problems in learners' communication are characterized, with the aim of preventing them in future pedagogical practice. Such lexical errors include: unmotivated use of Russian vocabulary, particularly calquing and *surzhyk*; use of repetition (tautology), pleonasm, and verbosity; inappropriate use of paronyms; duplication of cognate words; and excessive use of Anglicisms, for which Ukrainian equivalents were selected. The main forms of self-improvement and language culture improvement for future specialists are formulated. Attention is drawn to the linguocultural context of developing a teacher's language competence, its influence on shaping a harmoniously developed personality of the learner, fostering dialogic interaction, and organizing the educational process.

It is proven that a teacher's language culture is an integral part of modern pedagogical mastery; it should form respect for the native language as well as for other languages and cultures within the context of a multicultural educational space in future pedagogical practice.

KEYWORDS: language culture, teacher, interaction, pedagogical communication, norms, communicative features, language errors, self-improvement

У сучасному антропоцентричному мовознавстві, спрямованому на дослідження мовної особистості, її лінгвокультурних можливостей та комунікативної компетенції, спостерігаємо посилену увагу науковців до вивчення культурно-мовної компетенції викладача в професійному спілкуванні, дотримання літературних норм та мовної особистості, які виокремлюють тісний і безпосередній зв'язок глибинних ментально-когнітивних концептів із мовними засобами їх вербалізації в уснорозмовному мовленні та текстовій комунікації.

Норми культурного спілкування, етикетні правила полегшують процес комунікації, стандартизують поведінку, уможливають людину бути впевненою, допомагають прогнозувати мету комуніканта, створювати сприятливу, доброзичливу атмосферу спілкування на рівні обох співрозмовників, зосереджуватися на змісті спілкування, взаєминах у розмові й досягненні її мети. На формування й вираження відносин та взаємодії у спілкуванні виокремлюють значну частину мовлення. Слід зазначити, що від дотримання чи порушення правил та норм культури мови, етикетної поведінки значною мірою залежить і сприйняття змісту розмови чи навчального матеріалу. Якщо викладач поводить із здобувачами вищої освіти зверхньо, зневажливо, то не слід чекати високої ефективності від його промови, відповідно й

засвоєння матеріалу студентами. У професійному спілкуванні комуніканти повинні враховувати не тільки правильне використання різних виражальних засобів, й розуміти їх доречність вживання, сутність та функцію в мові (Радевич-Винницький, 2008, с. 13). Культуру мови викладача потрібно набувати в процесі професійної діяльності й досвіду. Майбутнім фахівцям слід виявляти порушення норм літературної мови, працювати над усуненням помилок, правильно формувати власну мовну особистість, самовдосконалюватися, використовувати різні джерела, стійкі знання та набуті в процесі навчання вміння й навички, систематично підвищувати кваліфікацію. У сучасному суспільстві педагог виступає не лише носієм знань, а й посередником між культурними традиціями та соціальними цінностями.

У лінгвістичному аспекті досліджень виразно окреслюється співвідношення літературної норми й мовної практики, простежено динаміку лексичної й граматичної норми з погляду її кодифікації та домінує в ґрунтовних працях (Єрмоленко, Бирик, Коць, 2013); функції та роль мови у формуванні та модифікації комунікативно-стильових різновидів літературної мови (Бирик, 2013); вивчення та аналіз засобів літературної та стильової норм (Коць, 2018); шляхи вдосконалення спілкування, аналіз мовних помилок та реалізація засобів для підвищення культури мови у спілкуванні (Пентиліук, 2009; Струганець, Бобесюк, Веремчук, 2015; Селіванова, 2011; Пасинок, 2015); доречний й доцільний вибір мовних одиниць та стилістичних засобів у певній комунікативній ситуації та етикетна поведінка учасників акту спілкування (Радевич-Винницький, 2008, с. 60), (Пономарів, 2001); загальні основи ораторської майстерності у галузі професійного спілкування, аналіз структури і походження мистецтва слова (Овчиннікова, Хаджирадєва 2005).

Культура мови викладача є невід'ємною складовою педагогічної діяльності, яка охоплює не лише володіння літературною нормою, а й здатність до ефективної комунікації в організації освітнього процесу. Специфіка педагогічного спілкування характеризується потрійною спрямованістю, вона орієнтована: 1) на навчальну взаємодію з аудиторією (Mercer, Wegerif, Major, 2019); 2) на особистісний гармонійний розвиток здобувачів вищої освіти; 3) на організацію засвоєння навчальних знань і формування вмінь та навичок (Отич, 2014).

Для продуктивної комунікативної діяльності викладачеві необхідно оволодіти комунікативною структурою освітнього процесу. Це вимагає вмінь одночасно вирішувати дві проблеми: конструювати особливості своєї поведінки (свою педагогічну індивідуальність), свої взаємини зі студентами, тобто формувати стиль спілкування, добирати виразні засоби комунікативного впливу (Зязюн, Крамущенко, Кривонос, 2008).

Педагогічне спілкування потребує від викладача спеціальної підготовки не лише для оволодіння технологією взаємодії, а й для набуття досвіду в організації стосунків зі здобувачами в навчально-виховному процесі (Кайдалова, Щокіна, Вахрушева, 2009). Дослідження професійної комунікативної компетентності, питання культури мови як компонента сучасної педагогічної майстерності залишаються в межах зору науковців (Теслюк, Лузан, 2011).

Актуальність та необхідність нашого дослідження цілком очевидна, оскільки визначення рівня культури мови викладача в процесі педагогічної діяльності й з часом формування й розвиток педагогічної майстерності не може бути успішним без вивчення теоретичних ознак культури мови викладача, результату впливу мовної культури педагога на мотивацію до навчання здобувачів, вивчення й застосування форм самовдосконалення, типів мовних норм, виявлення проблем мовної поведінки та усунення порушень у мові в процесі педагогічного спілкування викладача.

Мета дослідження – виявити та проаналізувати мовну культуру викладача в професійному спілкуванні в структурі сучасної педагогічної майстерності за допомогою соціолінгвістичного експерименту та анкетування. Усунення мовних помилок уможливить підвищувати культуру мови здобувачів, формувати комунікативну компетенцію¹, дотримуватися норм літературної мови. Принагідно зазначимо, що дослідження різних аспектів культури мови є одним із актуальних напрямків сучасних лінгвістичних теорій (див., наприклад, Matthiessen, 1995; Halliday, 1993) та розвідок із сучасної педагогічної майстерності щодо формування і розвитку

¹ Потрактовано поняття «комунікативної компетенції» як теоретичного терміна: Wilson, S., Sabee, C. (2001) Explicating Communicative Competence as a Theoretical Term. Handbook of Communication and Social Interaction Skills. New York: Erlbaum. 154 p.

мовної компетенції викладача закладу вищої освіти (Freire, 1970; Johnson, Johnson, Smith, 1998). Досягнення поставленої мети вимагає вирішення таких **завдань**: 1) систематизувати та зробити функціонально-семантичний аналіз засобів культури мови, комунікативної компетенції та мовної особистості як носія мови й комуніканта; 2) окреслити основні теоретичні ознаки культури мови викладача та їхню ефективність, мотивацію, вплив на навчання здобувачів, оптимізацію та якість освіти; 3) визначити найтипівіші порушення мовних норм у професійному спілкуванні здобувачів, з метою уникнення їх в майбутній педагогічній діяльності; 4) сформувати основні форми самовдосконалення та підвищення культури мови майбутніх викладачів; 5) проаналізувати результати проведеного експерименту-анкетування.

У теоретико-методологічній основі дослідження культури мови майбутніх викладачів у формуванні й розвитку сучасної педагогічної майстерності використано комплекс **загальнонаукових методів**, як *описовий і метод спостереження* – для відбору та інтерпретації фактичного матеріалу; *теоретичні методи* – для визначення наукових понять дослідження; *методи аналізу та синтезу*, застосовані для систематизації й узагальнення матеріалів дослідження; а також такі **спеціальні лінгвістичні методи**, як *метод критичного дискурс-аналізу* – для виявлення засобів здійснення впливу на формування думки реципієнтів; *метод анкетування* – для встановлення особливостей сприйняття поданих прикладів різних типів представниками різних соціокультурних груп; *статистичні методи*, зокрема *метод статистичного спостереження, метод зведення і групування статистичних даних* – для побудови репрезентативної вибірки дослідження.

В експерименті-анкетуванні (лютий – березень 2025 року) взяли участь 70 здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти різних спеціальностей, зокрема 081 «Право», 293 «Міжнародне право», 073 «Менеджмент», 052 «Політологія», 035 «Філологія», 033 «Філософія» у відділі аспірантури й докторантури закладу вищої освіти віком 22 – 35 років (Анкета. 1. Як Ви оцінюєте власний рівень культури мови та комунікативну компетентність як майбутнього викладача? 2. Визначте основні ознаки культури мови викладача. 3. Встановіть вплив культури мови викладача на навчальну мотивацію здобувачів вищої освіти. 4. Визначте, які у Вас виникають проблеми мовної поведінки. 5. Які Ви порадите форми самовдосконалення мовної культури? (для аналізу запропоновано понад 40 уривків з українських текстів, художнього стилю).

Виклад основного матеріалу.

У процесі дотримання й підвищення культури мови майбутні фахівці – викладачі закладу вищої освіти формують професійні компетенції – комунікативну та мовну. Для аналізу зібраного матеріалу важливе правильне трактування цих ключових понять та актуальних проблем.

Комунікативна компетенція² за О. Селівановою (2011, с. 263) – здатність ефективно виконувати певні комунікативні завдання, досягати мети у відповідному контексті чи ситуації, використовуючи різноманітні лінгвістичні знання (мовну компетентність), виражальні мовні засоби, ситуації, правила та норми спілкування, соціальні та культурні знання. Комунікативна компетенція (Wilson, S., Sabee, 2001) включає не лише знання, а й навички та здібності: розробку цілеспрямованого та стратегічного плану комунікації, його дотримання під час процесу, відповідно до мети; розуміння співрозмовника та прогнозування його емоційних реакцій (Freire, 1970); вибір та інтерпретацію лінгвістичних та допоміжних мовних засобів комунікації; подолання комунікативних бар'єрів, усунення комунікативного шуму, уникнення від впливу комуніканта та незручностей у спілкуванні (Turner, 1956) .

Сучасні науковці у дослідженнях використовують поняття «мовна компетенція» для окреслення реальних мовців й уточнюють, що існують інші типи компетенції: прагматична, соціокультурна, стратегічна, комунікативна, або предметна, лінгвокультурна³ й комунікативна.

² Поняття «комунікативна компетенція» вперше було введено в науковий обіг у 1972 році американським лінгвістом Д. Хаймзом на позначення системи правил у мовній комунікації, включаючи її процес, етикет, відповідно до взаємодії інтелектуального, соціального й вербального аспектів у поведінці комуніканта. Науковець презентував свою теоретичну концепцію, у якій визначив перелік знань для успішної комунікації.

³ Американський антрополог, який перший увів термін "languaculture", на позначення нерозривного зв'язку між мовою та культурою: Agar, M. (1994) Language Shock: Understanding The Culture Of Conversation. Harper Collins. 284 p.

Розглянемо типи компетенцій, оскільки в професійній педагогічній діяльності вони відіграють важливу роль для здобуття знань, набуття вмінь, навичок у процесі формування й розвитку педагогічної майстерності. У широкому розумінні всі ці типи стосуються комунікативної компетенції, до складових якої уналежують:

- а) мовна компетенція як здатність породжувати й розуміти правильні мовні повідомлення;
- б) дискурсивна – здібність вдало поєднувати висловлення у зв'язні тексти й використовувати їх у відповідних дискурсах;
- в) соціолінгвістична як здатність урахувати в комунікативній діяльності соціальні аспекти ситуації спілкування;
- г) іллокутивна – формування й реалізація комунікативних намірів (інтенції) у повідомленні;
- г) стратегічна – уміння ефективно планувати початок, перебіг і завершення комунікації, досягати успішності у спілкуванні, враховуючи закони спілкування.

На думку О. Селіванової (2011, с. 263) до вищезазначених типів слід уналежити: паравербальну компетенцію, без якої неможливе ефективне спілкування; лінгвокультурну (Agar, 1994) – інтерпретує здатність мовця розпізнавати в мовних одиницях культурні коди, важливі настанови, ціннісні орієнтири, дотримання ним відповідних культурно зумовлених норм, стандартів спілкування; міжкультурну – залежить від потреби мовця й орієнтована на рідну й чужу культури.

У функціональній прагматиці до складу комунікативної компетенції входить лінгвістична – уміння використовувати семіотичну систему мови; вербально-когнітивна – досвід та мислення комунікантів і вербально-комунікативна – вміння вступати в комунікацію, планувати її і досягати спільної мети в професійному спілкуванні.

У теорії комунікативної концепції, зокрема у працях (Chomsky, N. 1968; 1993) виокремлено розмежування поняття «мовної компетентності»⁴ та здатності правильно її використовувати у відповідних актах комунікативної діяльності. Науковець розглядав мову як інструмент соціальної взаємодії, що виходить за межі звичайної комунікації.

Мовна особистість – приманна особистості ознака володіння мовою й комунікації, яка розкриває її комунікативні вміння та реалізує їх у процесах сприйняття, розуміння й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів, а також при комунікативній взаємодії.

Основні комунікативні ознаки культури мови викладача.

Культура мови – досконале володіння усіма типами норм усної та писемної літературної мови, вміння доречно використовувати маркери мовного коду в певних ситуаціях спілкування, відповідно до мети й змісту комунікації, формувати й розвивати комунікативну компетентність. Безперечно, що на ефективність професійного спілкування значною мірою впливає вміння його учасників використовувати лексичне багатство, виразальні засоби мови (Назаренко, Кабанцева, 2023, с. 149). Важливо викладачам володіти педагогічною технікою: правильно обрати інтонацію, контролювати дикцію, дихання, працювати над голосом. Одним із завдань у професійній діяльності – володіти основними ознаками культури мови викладача: правильність, точність, змістовність, логічність, багатство, доречність, виразність (Пентилюк, 2009). Розглянемо кожну з них.

Правильність – дотримання норм літературної мови, тобто правильна вимова та наголошування, лексична, граматична, синтаксична, стилістична, унормованість, орфографічні та пунктуаційні норми для написання, використання стилістичного варіанта літературної мови.

Точність – відповідність вживаних слів лексичному значенню, що є сталим в даний період розвитку; та правильний порядок слів у реченні, який регулює функції слів і логічний наголос. Ця ознака залежить від рівня знань об'єктивної дійсності й мови як засобу спілкування, від етики та мислення особистості, що уможливить висловлюватися точно.

⁴ Американський мовознавець, аналітик, літературознавець Н. Хомський у понятті «мовна компетенція» виділив: *linguistic competence* – знання мовних правил як внутрішню граматику ідеальних носіїв мови, що уможливорює людині розуміти та створювати численну кількість речень; і *linguistic performance* – продукування й розуміння мовлення.

Змістовність – повно розкрити текст і його основну думку, відповідно до теми, використовувати в мові й на письмі тільки те, що добре відомо, не говорити й не писати зайвого, добирати матеріал, якого не вистачає.

Логічність – послідовно говорити й писати, виокремити мікротеми і встановити зв'язок між словами, реченнями та абзацами, скласти план висловлювання, що уможливить систематизувати дібраний матеріал, виділити дане й нове та уникати логічних помилок; залежить від мислення.

Багатство – вживання в мові різноманітних мовних засобів, синонімів, паронімів, уникати однотипних конструкцій, речень, повторення слів чи плеоназмів, тавтології, недоречне уживання слів у невласливому або невідповідному для контексту значенні.

Виразність мови формується впродовж усього життя, забезпечує оволодіння різними виражальними засобами художньої та звукової мови, необхідно добирати слова й будувати речення, аби найточніше передати основну думку виловлювання.

Доречність – вимагає мовних засобів, які відповідають змісту та характеру експресії повідомлення. Ця ознака важлива в соціолінгвістичному аспекті, вона регулює мовну поведінку. Доречна мова відзначається правильністю, точністю, багатством, чистотою, в сукупності ці ознаки формують високий рівень культури мови суспільства.

Найтиповіші мовні проблеми у спілкуванні, які необхідно розглянути з метою уникнення їх в майбутній професійній педагогічній діяльності, уналежують до лексичних помилок та стилістичних норм, зокрема серед них визначаємо такі:

1. Невмотивоване використання російської лексики порушує літературну українську мову (Пентиліук, 2009, с.713) призводить до вживання калькування запозичених слів, використання суржику (Назаренко, Кабанцева, 2023, с. 150), наприклад: *правильно навчальний корпус (а не учбовий) колишній студент (а не бувший), наступного тижня (а не на слідуючу неділю), думки збігаються (а не співпадають), наступні заходи (а не міроприємства), наступне завдання (а не слідуюче), вимкнути світло (а не виключити), професійний рівень (а не професіональний), посідати призові місця (а не займати), вважати за необхідне (а не рахувати необхідним), оскаржити рішення (а не обжалувати), не зважаючи на умови (а не дивлячись на умови), збіг обставин (а не співпадіння), порушувати важливе питання (а не піднімати), гостра потреба (а не крайня необхідність).* Ґрунтовною науковою працею, присвяченою тлумаченню лексичного значення росіянізмів вважаємо О. Пономаріва (2001) «Культура слова: мовностилістичні поради»⁵.

2. Невиправдано вживання повторів (тавтології), плеоназму, багатослів'я, яке виникає внаслідок відсутності мовних знань або невміння стисло й змістовно висловлюватися (Селігей, 2013, с. 22). На нашу думку, у контексті цього питання, слід виокремити такі підгрупи: а) вживання кількаслів'я (словосполучення), яке варто рівноцінно замінити одним словом: *у більшості випадків (здебільшого, переважно), у противному випадку (інакше), у даному випадку (тут), на сьогоднішній день (нині, тепер, сьогодні), у найближчому майбутньому (невдовзі, незабаром), до останнього часу (донедавна), кількісний склад (кількість), науковий співробітник (науковець), складова частина (складник), основні положення (основи), підростаюче покоління (підлітки), особи чоловічої статі (чоловіки), мешканці сільської місцевості (селяни), збільшити в три рази (потроїти), внутрішній душевний стан (настрій);*

б) Тавтологічні словосполучення або ж одночасне вживання однакових за значенням чи спільнокореневих слів (дублювання коренів), наприклад: *визначальне значення (правильно: вирішальне значення), організувати організацію (створити організацію), одногolosно проголосували (одностайно), громадянське суспільство (громада), відшкодувати шкоду (відшкодувати збитки або компенсувати шкоду), внести внесок (зробити внесок), забезпечити безпеку (гарантувати безпеку, а краще убезпечити), корисне використання (корисне застосування або вигідне використання), широко поширений (значно поширений);* Семантична функція таких мовних одиниць зазвичай слабка. Як традиційний риторичний прийом, він переважно використовується як стилістичний засіб на зразок фольклору в художніх народних творах, піснях та легендах (Селіванова, 2011, с. 713). Різниця між ними полягає в тому, що

⁵ У посібнику український мовознавець О. Пономарів подає поради щодо фонетичних, лексичних морфологічних норм літературної української мови, аналіз синтаксичних конструкцій для найкращого висловлення думки в різних стилістичних диференціаціях на матеріалі мови творів класичних та сучасних письменників.

тавтологія не вважається риторичним прийомом чи проявом систематичного мовного явища, а зумовлена переважно відсутністю культурної грамотності мовця або парадоксальним мисленням. Тавтологію вважають різновидом плеоназму.

в) Надмірне вживання плеоназмів, причиною виникнення яких є те, що мовець не знає лексичного значення слова або не вдумується в нього: *перший дебют* (дебют – виступ вперше), *пам'ятний сувенір* (сувенір – подарунок на пам'ять), *передовий авангард* (авангард – ті, хто попереду), *запитати (а не запитати питання)*, *спільна співпраця* (співпраця – спільне розв'язання проблем, спільна робота), *народний фольклор* (фольклор – народна творчість), *прейскурант цін* (прейскурант – довідник цін), *вільна вакансія* (вакансія – вільна, незайнята посада), *у березні місяці* (березень – це вже назва місяця), *основний лейтмотив* (лейтмотив – провідний мотив, основна думка твору), *дублювати двічі* (дублювати – повторювати, подвоювати), *демобілізуватися з армії* (демобілізуватися – звільнитися зі збройних сил), *бурхливі овації* (овації – бурхливі оплески), *внутрішній інтер'єр* (інтер'єр – внутрішній вигляд), *моя власна думка* (моя думка вже належить мені, не може бути моєї орендованої думки чи будь-якої іншої моєї невласної думки), *писати свою автобіографію* (автобіографія – біографія, яку автор написав про себе; читати, видавати, розповідати можна як свою, так і чужу автобіографію). Досить часто тавтологічні поєднання вживаються рідної та запозиченої лексики. Слід зазначити, лексична надмірність, безумовно, є комунікативно недоречною. Однак у художньому та публіцистичному стилі вона слугує джерелом образності та емоційного вияву. У науковому – допомагає уточнити концепції, виділити важливі аспекти та прояснити суть (Селігей, 2013, с. 39). Одним з елементів мовної майстерності залишається вміння використовувати багатослівність як стилістичний прийом, проте, уникати її як стилістичної помилки.

3. Недоречне вживання паронімів – слова, схожі за вимовою та звучанням, але різні за значенням та написанням, неправильно вживають одне замість іншого, що веде до неоднозначності, затемнення змісту, наприклад, за словником паронімів: *дружний* (згуртований колектив) – *дружній* (доброзичливий потиск руки), *виборний* (орган, який обирається голосуванням) – *виборча* (дільниця, яка стосується виборів), *громадська* (організація, яка стосується громадян чи колективу) – *громадянський* (обов'язок, який стосується громадянина), *воєнний* (стан, який стосується війни) – *військова* (дисципліна – стосується війська), *інформативний* (виклад, наповнений інформацією) – *інформаційне* (бюро, яке опрацьовує інформацію), *ефективні* (ліки – дієві, корисні) – *ефектне* (світло, який справляє сильне враження), *корислива* (людина, яка прагне до власної вигоди) – *корисний* (довідник, що приносить користь), *програмний* (документ, який містить у собі програму) – *програмовий* (матеріал, який є в навчальній програмі) – *програмоване* (навчання за допомогою програмування), *тактичні* (заходи для досягнення мети) – *тактовна* (людина, яка володіє почуттям такту). Незначна відмінність у вимові призводить до лексичних помилок, тому варто приділяти увагу вживанню малознайомих слів, додатково перевіряти їхнє тлумачення за словником паронімів.

4. Пароніми, які, звісно, мають різне значення, але уналежнюють до різних частин мови, зокрема прикметників та іменників: *вітровий* (прикм.) – викликаний вітром, *вітровий* (ім.) – сильний вітер; *гордий* (прикм.) – сповнений гідності, *гордій* (ім.) – гордовита людина; *гострий* (прикм.) – має різучий край, *гострій* (ім.) – лезо бритви; *ласий* (прикм.) – дуже смачний, *ласій* (ім.) – любитель ласощів; *легковий* (прикм.) – призначений для перевезення людей і легкого багажу, *легковій* (ім.) – легкий вітерець; *мудрий* (прикм.) – розумний, досвідчений, *мудрій* (ім.) – мудрець; *палий* (прикм.) – який опав з рослини (про листя, плоди), *палій* (ім.) – той, хто зробив підпал; *простий* (прикм.) – нескладний, елементарний, *простій* (ім.) – непередбачена перерва; *сніговий* (прикм.) – стосовний снігу, *сніговій* (ім.) – завірюха, метелиця; *талий* (прикм.) – насичений вологою, *талій* (ім.) – хімічний елемент; *тепловий* (прикм.) – стосовний до тепла, *теповій* (ім.) – теплий вітер.

5. Інтенсивне вживання англіцизмів на сучасному етапі, перш за все пов'язане з міжкультурною комунікацією та поширенням глобалізації культур. Специфіку стрімкого запозичення англійських лексем уможливають використання мас-медіа, міжнародні телевізійні мережі, Інтернет та реклама іншомовної продукції. Однак питання щодо використання англіцизмів в українській мові наразі є суперечливим. Немає одностайності серед мовознавців щодо доцільності їхнього вживання – одні вважають, що англіцизми активно збагачують

словниковий склад української мови, інші – порушують норми літературної мови. На думку О. Пономаріва (2001, с. 129) еквіваленти запозичених слів та їхні українські відповідники можуть розвиватися паралельно, але чужі слова не мають переважати у мові, не слід нехтувати українськими словами. Ми підтримуємо цю думку, тому розглянемо поширені англіцизми саме з українськими відповідниками⁶: *дедлайн* (англ. *deadline*) – *реченець або крайній термін*; *фідбек* (англ. *feedback*) – *відгук, зворотній зв'язок*; *лайк* (англ. *like*) – *вподобайка*; *лінк* (англ. *link*) – *покликання*; *пазли* (англ. *puzzle*) – *складанка*; *гаджет* (англ. *gadget*) – *пристрій*; *аватар* (англ. *avatar*) – *мармизка*; *акаунт* (англ. *account*) – *обліковий запис*; *лайфхак* (англ. *life hack*) – *хитрик*; *корпоратив* (від англ. *corporate party*) – *колегулька*; *абсолютно* (англ. *absolutely*) – *цілковито*; *лоукост* (англ. *low-cost carrier / low-cost airline*) – *малокошт*; *дислайк* (англ. *dislike*) – *невподоба*; *плагін* (англ. *plug-in*) – *втулок*; *стрім* (англ. *stream*) – *потік*; *кешбек* (англ. *cashback*) – *коштоверт*; *атл* (англ. *battle*) – *двобій*; *копірайтер* (англ. *copywriter*) – *гаслотворець*; *онлайн* (англ. *online*) – *в мережі*; *мурал* (англ. *mural*) – *стінопис*; *гоумскулер* (англ. *homeschooler*) – *домоук*; *меседж* (англ. *message*) – *пошання*; *пранкер* (англ. *pranker*) – *витівник месенджер* (англ. *messenger*) – *сповісник*; *прев'ю* (англ. *preview*) – *передогляд*; *івент* (англ. *event*) – *захід*; *клінінг* (англ. *cleaning*) – *прибирання*; *делітнути* (англ. *to delete*) – *видалити*; *котон* (англ. *cotton*) – *бавовна*; *крейзі* (англ. *crazy*) – *божевільний*; *лакшери* (англ. *luxury*) – *розкіш*; *майндсет* (англ. *mindset*) – *світогляд*; *оффер* (англ. *offer*) – *пропозиція*; *памі* (англ. *party*) – *вечірка*; *дефростинг* (англ. *defrosting*) – *розморозжування*; *естімейт* (англ. *estimate*) – *оцінка*; *експірієнс* (англ. *experience*) – *досвід*; *лайв* (англ. *live*) – *наживо*; *найс* (англ. *nice*) – *добре, гарно*; *ок* (англ. *okay*, *o'kay*, *ok*) – *гарзд*. Щодо правопису запозичених понять, які в англійській мові складаються з кількох компонентів, проте, в українській мові часто пишуть через дефіс: *дата-центр* (англ. *data center*), *дрес-код* (англ. *dress code*), *івент-менеджер* (англ. *event manager*), *імпакт-фактор* (англ. *impact factor*), *камінг-аут* (англ. *coming out*), *кол-центр* (англ. *call center*), *контакт-центр* (англ. *contact center*), *прайм-тайм* (англ. *prime time*), *прайс-лист* (англ. *price list*), *прес-реліз* (англ. *press release*), *лайф-коучинг* (англ. *life coaching*). У різні часи в українській мові було запозичення з інших мов. Багато з цих слів настільки засвоїлися нині, що іноді важко виявити їхнє іншомовне походження. Однак цими словами не слід зловживати в професійному спілкуванні, перевагу слід віддавати українському відповіднику. Запозичені слова слід використовувати лише тоді, коли не можливо підібрати доречний український відповідник для передання точності висловлювання, коли вони дійсно потрібні, звичайно, зберігаючи їхнє первинне значення. Іншомовні лексеми можна розпізнати за їх фонетикою, граматичними формами та лексичним значенням, уточнити лексичне значення за словником та добирати шляхи вдосконалення культури професійного спілкування.

Засоби підвищення мовної культури викладача реалізують низку чинників. Педагогічна комунікативна взаємодія повинна супроводжуватися двохсторонньою зацікавленістю та довірою сторін, сприяти культурному діалогу, формувати повагу до рідної мови та інших мов і культур. Мову, яка спрямована на встановлення сприятливого психологічного клімату, оптимізацію навчальної діяльності й стосунків у колективі з метою формування гармонійно розвиненої особистості, у процесі навчання та виховання, уналежнюємо за І. Зязюном (2008) та О. Отич (2014) до професійного педагогічного спілкування. Навпаки, непрофесійне спілкування педагога, породжуватиме страх і невпевненість здобувачів, що спричинить зниження їхньої працездатності, порушення динаміки мови, негативне ставлення до викладача й навчання; уможливлуватиме виникнення відчуття пригніченості навчальною дисципліною, проте, насправді ж – викладачем.

Мова викладача – засіб формування педагогічного образу, безумовно, впливає на його авторитет та сприйняття в студентському колективі. Унормована, грамотна⁷, образна мова створює позитивний імідж педагога, сприяє налагодженню ефективної роботи та підвищує мотивацію здобувачів до навчання (Mercer, Wegerif, Major, 2019). Актуальними залишаються

⁶ Матеріал дібрано з української платформи «Словотвір» URL: <https://slovotvir.org.ua/words/mesendzhe>.

У межах цього проекту створено майданчик для пошуку, обговорення та вибору влучних відповідників до запозичень. Аналізовані лексеми структуровано в алфавітному порядку, за тематичними розділами, лексичним значенням, походженням, прикладами вживання та варіантами написання.

⁷ У дослідженні увагу зосереджено на питанні мовної грамотності та критичної педагогіки: Freire, P, Macedo, D. (1987) *Literacy: Reading the Word and the World*. London: Routledge. 214 p.

етитет та культура спілкування (Радевич-Винницький, 2008), виразність і логічна побудова висловлювання.

Сформуємо основні способи вдосконалення мови викладача в процесі професійної взаємодії⁸ з метою розвитку педагогічної майстерності та комунікативної компетенції:

1. Опанувати теоретичні основи культури мови педагога та дотримання норм літературної мови набувати вміння правильно добирати стилістично доцільні мовні одиниці.

2. Практикувати говоріння: бесіди, презентації, переговори, складати та виголошувати публічний виступ, розрізняти види промов за галузями спілкування; добирати стратегії й тактики в типових ситуаціях професійного спілкування, що є риторичною⁹ основою (Matthiessen, 1995) та засобом мовного дискурсу.

3. Визначати актуальні проблеми комунікативної лінгвістики (Бацевич, 2004), зокрема закони успішної комунікації, розрізняти складові та форми професійного спілкування, компоненти комунікативного акту, засоби мовного коду, аналізувати комунікативні ситуації.

4. Брати участь в тренінгах, майстер-класах, авторських курсах, дискусіях та консультаціях з основ ораторського мистецтва з метою організації сприятливої професійної взаємодії в різних ситуаціях спілкування (Овчиннікова, Хаджирадева 2005).

5. Збагачувати словниковий запас – читати твори художньої літератури, переказувати зміст, тлумачити лексичне значення слів, вчити поезії напам'ять з метою розвитку мислення та мови.

6. Користуватися лінгвістичними словниками, довідниками, енциклопедіями, самовдосконалюватися та розвивати мовну особистість (Шабат-Савка, 2014, с. 75); використовувати мовні засоби вираження в прагматичному аспекті.

7. Дотримуватися педагогічної техніки мови (Кайдалова, Щокіна, Вахрушева, 2009, с. 24 – 25) – фонаційного дихання, дикції, голосу, модуляції темпу, пауз, мелодики, володіти зміною тону, залежно від специфіки завдань та індивідуальних особливостей здобувачів; для цього слід використовувати скоромовки та спеціальні вправи з метою вдосконалення виразності.

8. Враховувати чинники, які впливають на тип поведінки, формування педагогічного стилю спілкування та дотримуватися його структури (Отіч, 2014): прогнозувати результат спілкування; спілкуватися на рівні; завдяки комунікативній компетенції, будувати діалогічну¹⁰ взаємодію (Freire, 1970); керувати спілкуванням; та аналізувати його з метою уникнення комунікативних невдач та формування педагогічної майстерності.

9. Розвивати фонематичний слух (Пасинок, 2015, с.10) – вивчати мову видатних ораторів, аналізувати її вимову, правила наголошування, засоби виразності, формувати й розвивати мовну майстерність, ораторські прийоми.

10. Враховувати й застосовувати емпатійно-перцептивну складову спілкування – здатність педагога не лише висловлюватися, а й чути іншого, відповідати на запити й емоції аудиторії.

Для ефективної професійної діяльності, слід застосовувати всі засоби самовдосконалення мовної культури викладача. Вміння спілкуватися – одна з основних умов досягнення педагогічної майстерності. Педагогічне спілкування є основною формою здійснення педагогічного процесу. Основна його мета полягає як у передачі знань, умінь та навичок від педагога здобувачам, так і в обміні особистісними знаннями, пов'язаними з об'єктами, що вивчаються, і життям в цілому. При такому спілкуванні відбувається становлення особистості як студента, так і педагога.

Результати проведеного експерименту-анкетування підтверджують що: 1) власний рівень культури мови та мовну компетентність 98% респондентів визначили як «високий». Це

⁸ У поданій праці автор аналізує форми взаємодії викладача з вихованцями, підкреслює важливість мови як засобу мислення, впливу на свідомість особистості з метою позитивних змін у поведінці та соціальної трансформації: Freire, P. (1970) *Pedagogy of the Oppressed*. London: Penguin Random House. P. 181.

⁹ Шведський лінгвіст, співавтор праць з М. Холлідеем, його дослідження зосереджені на системно-функціональній лінгвістиці та риторичній структурі тексту: Matthiessen, C. (1995) *Lexicogrammatical Cartography: English Systems*. International Language Sciences Publishers, 978 p.

¹⁰ Британські науковці розробили концепцію "Thinking Together", у якій підкреслено важливість діалогу в навчальному процесі. Дослідження зосереджені на соціокультурному аспекті до мови та освіти, вивченні функції усної мови в навчанні та розвитку мислення здобувачів: Mercer, N., Wegerif, R., Major, L. (2019) *Routledge International Handbook of Research on Dialogic Education*. London. P. 714.

підтверджує загальну комунікативну компетенцію та свідчить про загалом позитивне сприйняття, однак залишає простір для професійного зростання, оскільки деякі здобувачі визнають потребу в її розвитку. Однак 2% вказали на «середній» рівень, що свідчить про необхідність подальшого вдосконалення мови майбутніх фахівців, проте, здобувачі підтвердили, що нині успішно займаються вивченням мови й знання їхні стали значно кращими, ніж були раніше. Проблемою в даному питанні, на нашу думку, є не досить чітке розуміння здобувачами понять «культури мови та «комунікативна компетентність», через те, що деякі респонденти їх ототожнювали, хоча після тлумачення й уточнення питання вирішили. Підтверджуємо за (Halliday, 1993), що мова виконує низку важливих функцій¹¹ щодо підвищення загальної культури особистості, ефективної професійної діяльності фахівців.

2) Основні ознаки культури мови викладача (правильність, точність, змістовність, логічність, багатство, доречність, виразність) чітко визначили 100% опитаних респондентів. Уточнимо, що анкетування провели після вивчення навчальної дисципліни та проведення підсумкового контролю знань і вмінь здобувачів. Результати дослідження підтверджують системні, повні, ґрунтовні знання щодо педагогічних понять з культури мови; самостійне й усвідомлене їх використання відповідно до освітньо-наукової програми.

3) Суттєвий вплив мовної культури педагога на мотивацію здобувачів до навчання визначають 97% респондентів. Це свідчить про значимість комунікативної компетентності в освітньому процесі, адже мова викладача – не лише засіб пояснення, а й маркер його поваги до слухача, що стимулює взаємодію та відповідальність у навчанні. Проте 2% опитаних вказали на частковий вплив мовної культури викладача на навчальну мотивацію здобувачів. Це можна пояснити як відчуження через надмірну правильність, систематичне виправлення помилок, нав'язування своїх мовних норм без пояснень, може створити перешкоду замість мотивації; відсутність індивідуального підходу, емоційності, монотонність, надто академічна та зі складними конструкціями мова демотивує здобувачів вищої освіти. Культура мови має бути підкріплена відкритістю педагога, емоційністю та доступністю. У сучасному соціокультурному контексті мова має бути гуманною, грамотною, адаптивною і мотивуючою.

4) Найтипівіші мовні помилки у спілкуванні здобувачі визначили такі: невмотивоване вживання російських лексем, внаслідок чого виникає калькування та суржик підтвердили – 38% респондентів; невмотивовані сполуки багатослів'я, повтори, які можна замінити одним словом – 21%; однакові за лексичним значенням чи спільнокореневі словосполучення – 12%; вживання плеоназмів – 3%; недоречне вживання паронімів, які мають різне значення – 6%; вживання паронімів, які відрізняються за граматичним та лексичним значенням – 4%; інтенсивне вживання англіцизмів – 16% респондентів. Репрезентуємо результати анкетування у вигляді діаграми.

Надмірне вживання російських слів, калькування та суржику є найбільш типовими порушеннями норм української літературної мови. Причину цього невинновданого явища

¹¹Британський лінгвіст, відомий власною концепцією системно-функціональної лінгвістики (SFL), яка розглядає мову як соціально семіотичний ресурс. Його підхід акцентує на функціональності мови в контексті культури та суспільства: Halliday, M. (1993) Towards a language-based theory of learning. Linguistics and Education Volume 5, Issue 2, P. 93-116.

вбачаємо в історичних, психологічних обставинах, соціальних чинниках та мовній інерції. Українське суспільство несвідомо використовує російські конструкції та лексику, у першу чергу через відсутність необхідних лексичних знань. З метою викорінення цієї проблеми, потрібно збагачувати словниковий запас, слідкувати за правильною вимовою та наголошуванням слів, систематично практикувати й демонструвати літературну форму щодня, популяризувати українську мову та формувати її престиж. Інші проаналізовані лексичні помилки свідчать про те, що потрібно підвищувати рівень володіння українською мовою.

5) Найбільш поширені способи й форми самовдосконалення мовної культури викладача, на думку здобувачів, читання художніх творів, тлумачення незрозумілих слів та вивчення віршів напам'ять, з метою збагачення словникового складу відповіли 32% респондентів; потребу в курсах підвищення мовної грамотності, авторських тренінгах, майстер-класах з ораторської майстерності вбачають 28% респондентів; наголошують на важливості дотримання педагогічної техніки викладача 11% опитаних; доповіді на науково-методичних конференціях, семінарах, публічні виступи й промовин у різних заходах, з метою вдосконалення говоріння обрали 10% респондентів; правильно дібраний тип поведінки викладача вищої школи та формування педагогічного стилю й створення сприятливого клімату в колективі обрали 9% здобувачів; на значимості емпатійно-перцептивної складової викладача, що свідчить про психологічний підхід і вимагає детального вивчення риторики й психолінгвістики наголосили 5% респондентів; основні положення комунікативної лінгвістики, зокрема знання й застосування законів успішного спілкування, компоненти комунікативного акту, комунікативну інтенцію та аналіз комунікативних ситуацій обрали 3% опитаних; систематично користуватися різними словниками, довідниками, енциклопедіями визначили 2% здобувачів, з метою підвищення рівня володіння українською мовою та дотримання затверджених норм.

Отримані результати підтверджують актуальність мовної культури педагога та її зв'язок не лише з педагогічною майстерністю, а й із соціальним партнерством та професійною взаємодією. Мова викладача відіграє роль комунікативної моделі, закладає етичні й культурні орієнтири здобувачів є для них прикладом для наслідування. У сучасному соціально-культурному контексті вона повинна бути унормованою, компетентною, гуманною, адаптивною та мотиваційною. Слід зважати на те, що мова аспірантів у майбутньому – це мова викладачів, тому формування культури мови в них є стратегічним завданням системи освіти й становлення як фахівця у професійній діяльності.

Висновки дослідження.

Отже, у дослідженні проведено аналіз культури мови викладача в професійному спілкуванні в структурі сучасної педагогічної майстерності за допомогою соціолінгвістичного експерименту та анкетування. Деталізовано визначення понять комунікативна компетенція, уточнено її складові, мовна компетентність та мовна особистість. Розглянуто основні ознаки культури мови викладача, а саме: правильність, точність, змістовність, логічність, багатство, доречність, виразність; володіння ними є основним завданням у професійній діяльності.

Охарактеризовано найтипівіші мовні проблеми у спілкуванні здобувачів вищої освіти, з метою уникнення їх в майбутній педагогічній діяльності. До таких лексичних помилок уналежнюємо: невмотивоване використання російської лексики, зокрема калькування та суржику; вживання повторів (тавтології), плеоназму, багатослів'я; недоречне використання в мові паронімів, відповідно до лексичного та граматичного значення; дублювання спільнокореневих слів; інтенсивне вживання англіцизмів, до яких дібрано відповідники серед українських слів.

Сформовано основні форми самовдосконалення та підвищення культури мови як компонента педагогічної майстерності майбутніх фахівців. Актуалізовано увагу на лінгвокультурному контексті формування мовної компетентності педагога, визначено її вплив на формування гармонійно розвиненої особистості здобувача, міжособистісну взаємодію та організацію освітнього процесу. Культура мови викладача є не лише показником його комунікативної компетентності, а й зразком мовної моделі, міжособистісної етики й толерантності.

Педагог із високим рівнем мовної культури не тільки повинен викладати матеріал, а й формувати доброзичливу атмосферу в колективі, надихати та мотивувати студентів, викликати

інтерес до навчальної дисципліни. Її мова – це мова лідера, інтелектуала, гуманіста, гаранта порозуміння, людяності та педагогічної ефективності, яка впливає на оптимізацію та якість освіти. Культура мови викладача є невід’ємною складовою сучасної педагогічної майстерності, вона має сприяти діалогічній взаємодії, формувати повагу до рідної мови та інших мов і культур в умовах полікультурного освітнього простору, бути прикладом і підґрунтям в майбутній педагогічній діяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ:

- Бацевич, Ф. С. (2004).** Основи комунікативної лінгвістики: Київ: Академія. 344 с. (Batsevych, F. S. *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky*: Kyiv: Akademiia. 344 s.)
- Биби́к, С. П. (2013)** Усна літературна мова в українській культурі повсякдення: Монографія. Ніжин: Аспект-Поліграф. 589 с. (Bybyk, S. P. *Usna literaturna mova v ukrainskii kulturi povsiakdennia*: Monohrafiia. Nizhyn: Aspekt-Polihrاف. 589 s.)
- Єрмоленко, С. Я., Биби́к, С. П., Коць, Т. А. (2013)** Літературна норма і мовна практика. Ніжин: Аспект-Поліграф 320 с. (Yermolenko, S. Ya., Bybyk, S. P., Kots, T. A. *Literaturna norma i movna praktyka*. Nizhyn: Aspekt-Polihrاف. 320 s.)
- Зязюн, І. А., Краму́щенко, Л. В., Кривоно́с, І. Ф. (2008)** Педагогічна майстерність 3-тє вид., допов. і переробл. Київ: СПД Богданова А.М., 376 с. (Ziazun, I. A., Kramushchenko, L. V., Kryvonos, I. F. *Pedahohichna maisternist 3-tie vyd., dopov. i pererobl*. Kyiv: SPD Bohdanova A.M., 376 s.)
- Кайдалова, Л. Г., Щокі́на, Н. Б., Вахру́шева, Т. Ю. (2009)** Педагогічна майстерність викладача: Харків: Вид-во НФаУ, 2009. 140 с. (Kaidalova, L. H., Shchokina, N. B., Vakhrusheva, T. Yu. *Pedahohichna maisternist vykladacha*. Kharkiv: Vyd-vo NFaU, 2009. 140 s.)
- Коць, Т. А. (2018)** Українське слово в пресі кінця XIX – початку XXI ст.: динаміка літературної норми. Київ: ВД Дмитра Бурого. 428 с. (Kots, T. A. *Ukrainske slovo v presi kintsia KhKh – pochatku KhKhI st.: dynamika literaturnoi normy*. Kyiv: VD Dmytra Buraho. 428 s.)
- Назаренко, О. М., Кабанцева, Н. В. (2023)** Мовна компетенція студентів як основа культури мови: особливості та порушення норми. В: – *Мовні і концептуальні картини світу*. Вип. 74 (2). Київ С. 148 – 160. (Nazarenko, O. M., Kabantseva, N. V. *Movna kompetentsiia studentiv yak osnova kultury movy: osoblyvosti ta porushennia normy. Movní i kontseptualni kartyny svitu*. Vyp. 74 (2). Kyiv S. 148 – 160.)
- Овчиннікова, А. П., Хаджирадєва, С. К. (2005)** Основи ораторської майстерності в умовах конфліктної взаємодії. Одеса: Пальміра. 180 с. (Ovchynnikova, A. P., Khadzhyradieva, S. K. *Osnovy oratorskoi maisternosti v umovakh konfliktnoi vzaïemodii*. Odesa: Palmira. 180 s.)
- Отич, О. М. (2014)** Основи педагогічної майстерності викладача професійної школи. Кіровоград: Імекс-ЛІТД. 208 с. (Otych, O. M. *Osnovy pedahohichnoi maisternosti vykladacha profesiinoi shkoly*. Kirovohrad: Imeks-LTD. 208 s.)
- Пасинок, В. Г. (2015)** Еколінгвістичні аспекти у фокусі риторики, стилістики та культури мовлення. // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Вип. 81. Харків. С. 6– 13. (Pasynok, V. H. *Ekolinhvistychni aspekty u fokusi rytoryky, stylistyky ta kultury movlennia*. // *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*. Vyp. 81. Kharkiv. S. 6– 13.)
- Пентиліук, М. І. (2009)** Культуромовний аспект підготовки майбутнього вчителя-філолога в білінгвальному середовищі. // *Вісник Глухівського державного педагогічного університету*. Глухів, С. 24. (Pentyliuk, M. I. *Kulturomovnyi aspekt pidhotovky maibutnoho vchytelia-filoloha v bilinhvalnomu seredovyshchi*. // *Visnyk Hlukhivskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Hlukhiv, S. 24.)
- Пономарів, О. (2001)** Культура слова: мовностилістичні поради. 2-ге видання стереотипне. Київ: Либідь. 240 с. (Ponomariv, O. *Kultura slova: movnostylistychni porady. 2-he vydannia stereotypne*. Kyiv: Lybid. 240 s.)
- Радевич-Винницький, Я. (2008)** Етикет і культура спілкування. Київ: Знання. 291 с. (Radevych-Vynnytskyi, Ya. *Etyket i kultura spilkuвання*. Kyiv: Znannia. 291 s.)

- Селіванова, О. О. (2011)** Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К. (Selivanova, O. O. Linhvistychna entsyklopediia Poltava: Dovkillia-K, 844 s).
- Селігей, П. О. (2013)** Типи багатослів'я в наукових текстах. // *Українська мова*. № 4. С. 22–44. (Selihei, P. O. Typy bahatosliv'ia v naukovykh tekstakh. // *Ukrainska mova*. № 4. S. 22–44.)
- Струганець, Л. В., Бобесюк, О. І., Веремчук, О. В. (2015)** Культура мови: від теорії до практики. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 216 с. (Struhanets, L. V., Bobesiuk, O. I., Veremchuk, O. V. Kultura movy: vid teorii do praktyky. Ternopil: Navchalna knyha –Bohdan. 216 s.)
- Теслюк, В. М., Лузан, П. Г. (2011)** Основи педагогічної майстерності. Київ: Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв. 304 с. (Tesliuk, V. M., Luzan, P. H. Osnovy pedahohichnoi maisternosti. Kyiv: Natsionalna akademiia kerivnykh kadriv kultury i mystetstv. 304 s.)
- Токарська, А. С., Кочан, І. М. (2008)** Українська мова фахового спрямування для юристів. Київ: Знання, 2008. 413 с. (Tokarska, A. S., Kochan, I. M. Ukrainska mova fakhovoho spriamuvannia dlia yurystiv. Kyiv: Znannia, 2008. 413 s.)
- Шабат-Савка, С. Т. (2014)** Категорія комунікативної інтенції в українській мові. Чернівці: Букрек. 412с. (Shabat-Savka, S. T. Katehoriia komunikatyvnoi intentsii v ukrainskii movi. Chernivtsi: Bukrek. 412s.)
- Agar, M. (1994)** Language Shock: Understanding The Culture Of Conversation. HarperCollins. 284 p.
- Chomsky, N. (1968)** Linguistic Contributions to the Study of Mind. Excerpted from *Language and Mind*, New York: Harcourt, Brace & World
<https://chomsky.info/mind01/?utm_source=chatgpt.com>
- Chomsky, N. (1993)** A Minimalist Program for Linguistic Theory. – In: Hale, K., Keyser, S. J. The View from Building 20: Essays in Linguistics in Honor of Sylvain Bromberger. Current Studies in Linguistics. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology Press, p. 1-52.
- Halliday, M. (1993)** Halliday, M. (1993) Towards a language-based theory of learning. *Linguistics and Education* Volume 5, Issue 2, P. 93-116 <[https://doi.org/10.1016/0898-5898\(93\)90026-7](https://doi.org/10.1016/0898-5898(93)90026-7)>
- Hymes, D. (1972)** On Communicative Competence. In J. B. Pride and J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics*, Harmondsworth: Penguin. p.269-393
- Freire, P. (1970)** Pedagogy of the Oppressed. London: Penguin Random House. P. 181
- Freire, P., Macedo, D. (1987)** Literacy: Reading the Word and the World. London: Routledge. 214 p.
- Johnson, R. T., Johnson, D. W., Smith, C. A. (1998)** Cooperative learning: An active learning strategy for the college classroom. University of Minnesota, Minneapolis. P. 34-37.
- Matthiessen, C. (1995)** Lexicogrammatical Cartography: English Systems. International Language Sciences Publishers, 978 p.
- Mercer, N., Wegerif, R., Major, L. (2019)** Routledge International Handbook of Research on Dialogic Education. London. P. 714 DOI: <<https://doi.org/10.4324/9780429441677>>
- Turner, R. H. (1956)** Role-taking, role standpoint, and reference group behavior. *American Journal of Sociology*. Vol.61. P. 216-328.
- Wilson, S., Sabee, C. (2001)** Explicating Communicative Competence as a Theoretical Term. *Handbook of Communication and Social Interaction Skills*. New York: Erlbaum. 154 p.